

Komunizem – fašizem

Kako se rojevajo diktature*

Vojna iz leta 1914 je za oblikovanje podobe XX. stoletja enako odločilna kot francoska revolucija za podobo XIX. Iz nje neposredno izhajajo dogodki in gibanja, ki so izhodišče treh "tiranij", o katerih govori leta 1936 Elie Halevy.

Kronologija to na svoj način izraža: Lenin pridobi oblast leta 1917, Mussolini 1922, Hitler pa jo leta 1923 izgubi, a deset let kasneje zmaga.

Predpostavimo lahko časovno bližino strasti, ki so jih ti režimi, do takrat brez primere v zgodovini, razvneli in ki so s politično mobilizacijo nekdanjih vojakov pospešile nedeljivo dominacijo ene same stranke.

Tod se odpira zgodovinarju nova pot k primerjavi diktatur XX. stoletja. Ne želimo jih več posamič preiskati v luči nekega koncepta v trenutku, ko dosežejo vrh, temveč zasledovati njihovo oblikovanje in uspehe, da bi lahko dojeli, kaj je v vsaki specifičnega in hkrati skupnega z drugimi. Na koncu nam ostane, da razumemo tisto, kar zgodovina dolguje odnosom imitacije ali sovražnosti, ki jih je razvijala do režimov, od katerih si je izposodila posamezne poteze. Sicer pa imitacija in sovražnost nista nezdržljiva: Mussolini si sposoja od Lenina, a le zato, da bi premagal in prepovedal komunizem v Italiji. Hitler in Stalin bosta ponudila veliko primerov sorodnosti vojskovanja.

* Odlomek je iz knjige François Fureta "*Le Passe d'une illusion. Essai sur l'idée communiste au XX siècle*", Robert Laffont/Calmann-Levy, 1995.

Prednost takšnega pristopa, ki tvori naravno *predpostavko* inventarju idealnega tipa, kakršen je "totalitarizem", je, da se najbolj približa poteku dogodkov. Vsebuje pa tudi tveganje poenostavljene interpretacije z linearno vzročnostjo, kjer "prej" razlaga "potem". Tako je mussolinijevski fašizem iz leta 1919 lahko zasnovan kot "reakcija" na grožnjo boljševizma na italijanski način, ki je ravno tako zrasel iz vojne in je načrtan bolj ali manj po ruskem zgledu. Reakcija v najširšem pomenu besede, saj ga Mussolini, ki tako kot Lenin izhaja iz ultrarevolucionarnega socializma, toliko laže oponaša, da bi ga premagal. Tako je lahko zmaga ruskega boljševizma leta 1917 začetni člen verige reakcij, kjer nastopata sprva italijanski fašizem, nato nacizem kot odgovora grožnji komunizma, obenem pa sta ustvarjena po revolucionarnem diktatorskem komunističnem modelu. Interpretacija te vrste lahko pelje, če ne do upravičevanja nacizma, pa vsaj do delnega razbremenjevanja krivde, kar je potrdila nedavna debata nemških zgodovinarjev. Celo Ernst Nolte, eden najbolj poglobljenih strokovnjakov za fašistična gibanja, ni vedno ušel tej skušnjavi. Med drugim je težava takšnega videnja v tem, da zabriše posebnosti posameznih fašističnih režimov, tokrat ne s sklicevanjem na edinstven koncept, pač pa s pomočjo tistega, proti čemur se skupaj bojujejo.

V tem smislu se poglobijo tudi težave, ki so lahko povezane s posplošeno rabo pojma "totalitarizem". Vzorec, v katerega so fašistična gibanja umeščena kot zgolj reakcije proti boljševizmu, ne omogoča dobrega razumevanja ne njihove izjemnosti ne avtonomnosti niti morebitnih izvorov in strasti, ki jih delijo s svojim sovražnikom. Vpisati jih na skupni seznam čiste negativitete, pomeni onemogočiti resno analizo potez posamičnih gibanj in razmerij, ki jih vsako vzpostavlja z osovraženim taborom bodisi kot gibanje, bodisi kasneje kot režim. Bolj donosno od izpeljevanja vseh fašizmov iz enega vira, da bi jih nato skupaj poslali po burnem toku stoletja, se mi zdi popisati njihove raznolike sestavine in značilnosti. Tako je sicer naravnana tudi večina zgodovinskih del o tem vprašanju.

Komunizem je torej neizogiben za razumevanje fašizma, vendar je obratno tudi resnično. Vzroki za to so globlji od kronoloških povezav, ki gredo od Lenina do Mussolinija 1917-1922 ali od Lenina do prvega Hitlerja 1917-1923, po logiki akcije-reakcije. Boljševizem in fašizem si sledita, se soustvarjata, se oponašata in drug proti drugemu bojujeta, vendar vznikneta iz istih tal: vojne; oba sta otroka iste zgodovine. Boljševizem, prvi nastopajoči na javnem prizorišču, je že lahko radikaliziral politične strasti. Toda strah, ki ga je vzbudil pri desnici in onstran nje, ne more zadostovati pri razlagi fenomena, kot je rojstvo italijanskih fašistov "faisceaux" marca 1919. Poleg tega so elite in srednji sloji v Evropi že mnogo pred vojno l. 1914 živele v

grozi pred socializmom, v krvi so utopile vse, kar je lahko spominjalo na delavsko vstajo, kot Pariška komuna leta 1871, toda nič primerljivega s fašizmom ni prišlo na dan v 19. st. Zavračanje ali celo panični odzivi lahko razložijo odobravanje tega ali onega režima, razumeti omogočajo, kaj antiliberalnega vsebuje režim, ki je utemeljen v strahu, in nič več. Ničesar ne povedo o njegovi naravi in še manj o njegovi izvornosti.

Kot otroka vojne sta boljševizem in fašizem od nje podedovala vse, kar v osnovi vsebujeta. V politiko prenašata znanje, pridobljeno v strelskih jarkih: navajenost na nasilje, simplificirane ekstremne strasti, podrejenost posameznika skupnosti in na koncu grenkobo zaradi nekoristnih in izdanih žrtev. Tovrstna čustva najdejo plodna tla prav v deželah, ki so na bojnem polju premagane ali pa frustrirane z mirovnimi pogajanjmi. V politični red uvedeta moč številčnosti. Ta je že v 19. st. v primeru splošnih volitev, kjer je bila veliko manj nevarna, zbujala strah liberalom. Sedaj jo srečajo tam, od koder je niso pričakovali. Prinašajo jo milijoni državljanov, ki jih tokrat ne združuje osamljeno uveljavljanje neke pravice, pač pa skupna nesreča vojaške obveznosti. Številni avtorji so zapisali, da je čas po prvi svetovni vojni začetek dobe množic. Toda novo obdobje ne nastopi kot progresiven, tako rekoč naraven razvoj demokracije. V zgodovino plane po poti, ki se je zdela že zdavnaj obsojena na propad. Moderne družbe so namreč mnogi veliki misleci v 18. in 19. st. opisovali kot družbe, ki so v celoti usmerjene v produkcijo bogastev in v dejavnosti za mir.

V nekem smislu je prav "doba množic", ki naznanja novo stoletje, znamenje napredka demokracije: množica, torej tudi najskromnejši državljan, postane aktivni subjekt nacije. Državljan v politiko ni vključen s pomočjo izobraževanja, kot so verjeli optimisti, temveč s pomočjo spominov na vojno. Dimenzij vojne, še manj pa njenih nasledkov, skoraj nihče ni ne predvidel, ne pričakoval, ne kontroliral. Mase ne stopajo v akcijo kot skupine razsvetljenih posameznikov, ki bi se postopoma izpopolnile v veččinah moderne politike. V ruševinah, v katerih se v miru znajdejo, ohranjajo preproste vojne strasti. Od govorice civiliziranih bojev za moč jim je lažje razumljiva govorica bratske skupnosti v spopadih. Diskurz, ki je bil na desni burno pozdravljen kot čaščenje tradicije, so sprejeli tudi na levi kot obljubo prihodnosti. Malo po koncu vojne je spet v vzponu beseda "socializem", tokrat kot "nova iznajdba" desnice in pod fašistično zastavo.

Med socializmom in antiliberalno ali celo antidemokracijsko miselnostjo je videti stare naklonjenosti. Od francoske revolucije si reakcionarna desnica in socialistična levica delita isto zavračanje buržoaznega individualizma in isto prepričanje, da sodobna družba, prikrajšana za resnične temelje in ujeta v iluzijo o univerzalnih pravicah, nima trajne prihodnosti. V devetnajstem stoletju

je velik del evropskega socializma preziral demokracijo in povzdigoval nacijo, pomislimo na Bucheza¹, na Lassalla². Po drugi strani je v obdobju pred prvo vojno skupna kritika liberalizma celo približala socialistični misli najbolj radikalno, torej najbolj nacionalistično desnico. Teoretično je namreč mogoče dobro zasnovati ekonomijo, osvobojeno anarhije privatnih interesov, znotraj nacionalnega okvira in tako združiti antikapitalistična čustva z nacionalno strastjo. Takšno je bilo naprimer v Franciji nagnjenje Francoske akcije³ v "revolucionarnih" letih. Maurras⁴ se zelo zgodaj zave, da bi bil "*čisti socialistični sistem razbremenjen vsakega elementa demokratizma*". Povedati želi, da je takšen sistem organska družba, osvobojena individualizma in rekonstruirana v enotnost interesov in volje. Gre torej bolj za dopolnilo nacionalni ideji kot za njeno nasprotje. Marksistični internacionalizem ostaja seveda za nacionaliste sovražnik *par excellence*. Toda "*socializem, osvobojen demokratičnih in kozmopolitskih elementov, se poda nacionalizmu kot dobro skrojena rokavica lepi roki*".

Ideja nacionalnega socializma torej v letih 1918 in 1920 ni novost. Novost pa je, da v času, ko utihnejo topovi, opusti svoj učeni videz in se pojavi v popularnih verzijah kot primeren inštrument za naelektritev množic. Pred vojno je zvarek socializma in nacionalizma le ezoterični napitek za intelektualce. Po vojni pa postane alkohol za široko potrošnjo. Njegova nenadna privlačnost ne izhaja le iz reakcije ljubezni-sovrštva do ruske revolucije niti iz namena prevzemanja dediščine, ki bi vključila socializem v program antiboljševizma. Rad verjamem, da so ideologi tu in tam dejansko o tem razmišljali. Toda ideja nacional-socializma (ali fašizma) ni tako preprosto izpeljana. Svojo moč v resnici črpa iz istega vira kot zmagoviti boljševizem: vojne. Enako kot boljševizem omogoča mobilizacijo modernih revolucionarnih strasti, bratstvo bojevnikov, sovraštvo do buržoazije in do denarja, enakost ljudi in željo po novem svetu. Toda utira si drugačno pot od diktature proletariata, pot države-nacionalne skupnosti. Ideja nacional-socializma tvori drugi veliki politični mit stoletja. Ni je mogoče reducirati na inštrument v rabi proti boljševizmu, čeprav to delno tudi je, saj je v imaginaciji ljudi v tem obdobju tako trdno zasidrana, da so se znašle evropske elite v nemočnem položaju, ko bi morale ustaviti razdejanje.

¹ Philippe Joseph Benjamin Buchez (1796-1865): francoski filozof in politik. Sprva pristaš teorij Saint-Simona, kasneje eden začetnikov krščanskega socializma.

² Ferdinand Lassalle (1825-1864): nemški politik, demokrat in socialist.

³ Francoska akcija: časnik in politično gibanje skrajne desnice v Franciji.

⁴ Charles Maurras (1868-1952): francoski pisatelj in politik Francoske akcije.

Boljševizem in fašizem, kolektivni strasti, sta se utelesila v, žal, izjemnih likih. To je druga plat zgodovine dvajsetega stoletja in je naključno pridružena njeni revolucionarni plati. Še ena značilnost namreč združuje tri velike diktature: njihova usoda je odvisna od volje enega samega človeka. Naša doba, ki jo obseda abstraktna zgodovina razredov, je storila vse, da bi zatemnila to elementarno resnico. Za Leninom se je trudila prepoznati delavski razred in videti v fašističnih diktaturah marionete kapitala. Številni avtorji so uporabljali (double standard) dvojna merila, ko so pri boljševikih sprejemali predstavo, ki so jo ti imeli o sebi, medtem ko so fašiste podrejali interpretaciji brez povezave s tistim, kar so sami trdili. Prednost te učene inačice "antifašizma" je ločevanje zrnja od plevla s pomočjo razrednega boja, kar v temačnost stoletja vnaša odrešilno luč nujnosti. Njena težava pa je, da ne razlaga spektakularne vloge nekaj posameznikov v tej tragični avanturi. Če odmislimo Lenina iz zgodovine, izgine tudi oktober 1917. Če odpravimo Mussolinija, ubira Italija po prvi vojni drugačno pot. Čeprav je Hitler, kot Mussolini, prišel na oblast delno tudi po zaslugi rezigniranega odobravanja nemške desnice, obdrži strašansko avtonomijo: v pogon spravi program "Mein Kampf", ki je povsem njegova last.

Dejansko si vsi trije pridobijo moč z zlomom šibkih režimov. V ta edini cilj so z neverjetno trdovratnostjo usmerili vso svojo voljo in moči. Enako lahko trdimo tudi o Stalinu: brez njega "*socializem v eni državi*" ni mogoč, še manj seveda stalinizem. Menim, da ne moremo ničesar v zgodovini primerjati s to pošastno koncentracijo političnih volj na tako ozkem prostoru in v istem času. Vsaka med njimi se trudi za prevlado v posebnih okoliščinah, vendar vse triumfirajo nad že premaganim ali enako mislečim nasprotnikom. Lenin oblast bolj nagrabi kot osvoji; Mussolini pripelje črne srajce v Rim, ki je bil zanje odprt; Hitlerja na oblast pokliče Hindenburg; nasprotniki, s katerimi se mora Stalin spopasti, da bi lahko vladal, pa že v naprej sprejemajo pravila igre, ki jih obsojajo na poraz.

Vendar, takoj ko se do oblasti dokopljejo, jo vsi pričnejo avtokratsko izvajati. Samo Lenin jo je pridobil po klasični revolucionarni shemi, vsi pa jo uporabljajo, da bi udejanjili koncept novega človeka. Pri tem so bolj zvesti lastnim norim idejam kot tistim, ki so jih v danem trenutku podpirali. Njihova želja po dominaciji raste, omamljena od doseženih uspehov. Zato ni preveč smiselno njihove dejavnosti navezovati na različne interese, okolja ali družbene razrede. Po Kronstadu, če sploh ne omenim tistega, kar mu sledi, nima "diktatura proletariata" nič opraviti z delavskim razredom. Nič bolj ni genocid nad Židi vpisan v program nemškega velikega kapitala.

Razlaga marksističnega tipa, vključno s tistim, kar je v njej v drugih primerih resnično, je za diktature XX st. povsem neus-

trezna. Odvisnost od družbenih interesov ne more rešiti uganke teh režimov, ravno nasprotno: nerazumljiva je prav njihova grozovita neodvisnost v razmerju do interesov bodisi proletariata bodisi buržoazije. Ironija zgodovine je, da je historični materializem dosegel največji vpliv prav v stoletju, v katerem je bila njegova zmožnost razlage najmanjša.

Pot, po kateri se lahko lotimo kompleksnega problema razmerij med komunizmom in fašizmom in ki je še najmanj neprimerna, je klasična pot zgodovinarja: inventura idej, hotenj in okoliščin. Vprašanje lahko razdelimo v dve veliki dejanji, ki oblikujeta dve obdobji: v enem nastopata Lenin in Mussolini, v drugem Stalin in Hitler.

Prevedla Ana Samardžija